

NOVEMBER 2023

Belangrijk, maar geen hoogste prioriteit – veiligheid en defensie in de verkiezingsprogramma's

© IMAGO/Richard Wareham via Reuters Connect

De Nederlandse Tweede Kamerverkiezingen vinden plaats terwijl de oorlog in Oekraïne voortduurt en Israël met Hamas verwickeld is in een bloedige strijd. De Europese veiligheid wordt steeds meer bedreigd onder toenemende onzekerheid en spanningen in de wereld. De NAVO is 'terug van weggeweest' en stelt versterking van de collectieve verdediging weer voorop, krachtig gesteund door de Verenigde Staten. Biden is de meest pro-Europese Amerikaanse president sinds vele jaren. Een Republikeinse overwinning van de presidentsverkiezingen in november 2024 is niet

uitgesloten. Een vervolg op de 'America first'-jaren onder president Trump zal Europa voor nog grotere uitdagingen plaatsen en de druk om op eigen benen te staan weer doen toenemen. Welk beleid staan de Nederlandse politieke partijen voor op het gebied van veiligheid en defensie? Wat kunnen we daaruit afleiden voor eventuele coalitievorming?¹

1 De auteur dankt Chiara Schrader voor haar assistentie bij het onderzoek van de verkiezingsprogramma's.

Box 1: Steun aan Oekraïne

- NSC: “actief steunen”
- VVD: “tot het uiterste blijven gaan”
- GL/PvdA: “omvangrijke (..) steun”
- PVV: stoppen met wapenleveranties
- BBB: “steun (..) aansluiten bij onze doelstellingen”
- D66: “versterken onze langjarige steun”
- PvdD, SP: “steunen”
- CDA: “morele plicht om te blijven steunen”
- CU: “onvoorwaardelijke steun”
- FvD: “niet langer in een stupide oorlog tegen Rusland”
- Volt: “onvoorwaardelijke steun”
- DENK: -
- SGP: “langdurig steunen”
- JA21: -

De oorlog in Oekraïne

De verkiezingsprogramma's van de meeste politieke partijen onderkennen de uitdagingen van een verbrokkelende internationale orde en de toenemende druk op Europa om zelf meer bij te dragen aan de eigen veiligheid. Daarbij neemt de oorlog in Oekraïne een centrale plaats in.² Een ruime meerderheid van de partijen wil het land blijven steunen met militaire, humanitaire en financiële hulp, ook voor de wederopbouw van het land. De gebruikte termen in de verkiezingsprogramma's lopen wel uiteen (zie Box 1³). Het blijft onduidelijk wat de steunbetuigingen concreet betekenen wat betreft bijvoorbeeld de militaire steun en de omvang van de financiële bijstand voor wederopbouw. De PVV spreekt zich uit tegen verdere wapenleveranties. Forum voor Democratie (FvD) vermeldt dit niet expliciet in het programma, maar spreekt over “een stupide NAVO-oorlog tegen Rusland” wat een vergelijkbare strekking heeft. DENK en JA21 nemen geen standpunt in over de steun aan Oekraïne.

2 Met uitzondering van NSC en DENK zijn de verkiezingsprogramma's opgesteld voor het begin van de oorlog tussen Israël en Hamas.

3 In de boxen zijn de partijen gerangschikt op basis van het voorspelde aantal zetels in de Tweede Kamer volgens de I&O Research & Ipsos peiling van 23 oktober. Bij gelijk aantal voorspelde zetels zijn de partijen gerangschikt op alfabetische volgorde. Partijen met een voorspelde score van nul zetels zijn niet vermeld.

Veiligheid

Ondanks de toenemende instabiliteit en spanningen in de wereld, die ook de veiligheid van Nederland bedreigen, plaatsen slechts twee partijen – VVD en Volt – dit onderwerp voorop in hun verkiezingsprogramma's. In het hoofdstuk “Grip op een veranderende wereld” gaat de VVD overigens eerst uitgebreid in op het migratievraagstuk en pas daarna op veiligheid en defensie. Volt heeft het thema ingebed in het eerste hoofdstuk over “Een verenigd Europa”. Bij de overige partijen heeft de toenemende onveiligheid in de wereld niet geleid tot een meer prominente plaats van het onderwerp in het verkiezingsprogramma, maar staat het veelal aan het eind van de tekst zoals dat ook bij de vorige verkiezingen het geval was. Bovendien interpreteren de meeste partijen het begrip veiligheid als ‘in Nederland’, waarbij uitvoerige aandacht uitgaat naar de veiligheid op straat, de politie, justitie en andere binnenlandse actoren. De Rijksbrede Veiligheidsstrategie (RbVS, 2022), die alle dreigingen en risico's omvat – van China en Rusland tot pandemieën en criminaliteit – lijkt niet ingedaald bij de politieke partijen. Geen enkel verkiezingsprogramma verwijst naar de RbVS. Veelal blijft het onderscheid tussen ‘binnenlandse’ en ‘buitenlandse’ veiligheid bepalend, terwijl dit onderscheid juist vervaagt en de Nederlandse samenleving steeds meer de gevolgen ervaart van buitenlandse inmenging vanuit Rusland, China, Turkije en andere landen,

van cyberaanvallen, internationale drugshandel en mensensmokkel. De oplopende spanningen in de Nederlandse samenleving ten gevolge van de oorlog tussen Israël en Hamas zijn een ander voorbeeld van de verbintenis tussen conflicten ver weg en de interne veiligheid in ons land.

De politieke partijen laten de kans liggen om richting te geven aan de uitvoering van een geïntegreerd veiligheidsbeleid, dat stuit op de verkokerde overheidsstructuur van Nederland. Weliswaar bepaalt de Grondwet dat de premier slechts de *primus inter pares* is als voorzitter van de Ministerraad, maar dat laat onverlet dat versterking van die rol mogelijk is. Polderen werkt in normale omstandigheden, maar niet in crisissituaties wanneer snel schakelen en heldere besluitvorming nodig is. In het rapport van de Commissie-Ruys over de evacuatie uit Kaboel kwam dit onlangs weer naar voren.⁴ Onder het kabinet Rutte-4 is de Nationale Veiligheidsraad (NVR) opgericht, maar feitelijk betreft het een onderraad van de Ministerraad zonder serieuze ondersteuning. De enige partij die wel aandacht schenkt aan dit vraagstuk is de BBB. De partij wil wettelijke vastlegging van de NVR, die niet alleen coördineert maar tevens leidt bij crises. De BBB wil ook cyberveiligheid bundelen in de vorm van een nationale data- en technologie raad (de NVR in speciale zitting, 1x per half jaar). De partij toont zich tevens voorstander van het *total defence* model naar Scandinavisch voorbeeld.

NAVO en EU

Tijdens het presidentschap van Trump (2017-2021) leek de toekomst van de NAVO onzeker. De Nederlandse reflex van 'NAVO eerst' maakte plaats voor 'EU en NAVO', waarbij het veiligheidsbeleid zich ontwikkelde naar 'liefst met de VS, zo nodig zelfstandig'. De pro-NAVO houding van president Biden en de Russische oorlog in Oekraïne hebben ertoe geleid dat de trans-Atlantische veiligheidssamenwerking en de NAVO weer geheel centraal zijn komen te

staan. De NAVO-eisen voor versterking van de collectieve verdediging staan bij vele partijen dan ook centraal. Veel minder aandacht gaat uit naar vredesoperaties. De partijen die hiervan melding maken (GL/PvdA, PvdD en CU) benadrukken de noodzaak van heldere en stevige mandaten van de Verenigde Naties. Bilaterale defensiesamenwerking – zoals gezamenlijke eenheden in Duits-Nederlands verband – kan op brede steun rekenen. Daarentegen is de PVV tegen "samensmelting met het Duitse leger". FvD stelt de NAVO ter discussie: in een referendum met oog op een "intelligente uittreding" dient de bevolking een oordeel te vellen. De PVV gaat zover niet, maar wil wel Turkije uit de NAVO hebben. De SGP pleit voor gebruik van een NAVO ultimatum aan Turkije: als het land zich blijft keren tegen bondgenoten, dan dient het de alliantie te verlaten.⁵

Een term die tegenwoordig veel gebruikt wordt om richting te geven aan het veiligheidsbeleid is 'Europese strategische autonomie'. NSC, VVD, GL/PvdA, BBB, D66, CDA en CU zien dit als vermindering van afhankelijkheid van Rusland en China wat betreft energieleveranties, technologie en grondstoffen. NSC, GL/PvdA, D66, CU en Volt verbinden dit wel nadrukkelijk met het streven naar een geopolitieke EU en krachtdadig Europees optreden op het wereldtoneel. Ook de BBB ziet de noodzaak van een sterk Europees blok, al benadrukt de partij anderzijds dat vele bevoegdheden waaronder defensie bij de lidstaten liggen. Volt pleit voor "een permanent operationeel hoofdkwartier in Brussel" en "een permanente raad voor Europese defensie-ministers".⁶ De CU wil "de EU-commandostructuur uitbreiden" voor een daadkrachtiger en sneller Europees

4 Commissie van Onderzoek Evacuatieoperatie Kaboel, [Reconstructie en analyse van de evacuatie uit Kaboel in augustus 2023](#), 6 oktober 2023.

5 PVV en SGP geven niet aan hoe die uittreding zich moet voltrekken. Een NAVO-lidstaat kan alleen zelf het bondgenootschap verlaten.

6 Met de *Military Planning and Conduct Capability* (MPCC) bestaat een permanent EU militair operationeel hoofdkwartier, dat geschikt wordt gemaakt voor leiding geven aan militaire EU-crisisbeheersingsoperaties tot het niveau van de *Rapid Deployment Capacity* (tot ong. 5000 militairen). De defensie-ministers van de EU komen bijeen in het kader van de Raad Buitenlandse Zaken (RBZ) en maar kennen geen eigen raadsformatie.

Box 2: Naleven 2 procent NAVO-norm defensiebudget

2% BNP ook na 2024	Geen standpunt	Anders
NSC – wettelijk	PVV	FvD (hoger bij stopzetting steun OekR)
VVD – wettelijk	SP	PvdD (geen verhoging)
GL/PvdA	DENK	
BBB – wettelijk		
D66		
CDA – wettelijk		
CU		
Volt – wettelijk		
SGP – wettelijk		
JA21 – wettelijk		

optreden. Het CDA pleit – net als in 2021 – als enige partij voor de oprichting van een Europese Veiligheidsraad.

De coalitiepartijen van het kabinet-Rutte 4 plus GL/PvdA en DENK pleiten voor besluitvorming over het EU-buitenlandbeleid bij gekwalificeerde meerderheid. D66 wil dit ook voor EU-besluitvorming over defensie. Zoals voorspelbaar is, willen de PVV en FVD zo snel mogelijk uit de EU stappen. Alleen D66 en Volt pleiten voor een Europese krijgsmacht, waarbij D66 deze presenteert als “een volwaardige Europese tak binnen de NAVO”. Volt gaat verder door te stellen dat Europa een defensiemacht nodig heeft “die snel en onafhankelijk van bondgenoten kan handelen”. Een Europees Leger krijgt geen steun van andere partijen. Wel pleiten diverse partijen – NSC, VVD, GL/PvdA en CU – voor een sterke Europese pijler in de NAVO, onder meer met het argument dat Amerikaanse militaire steun voor Europese veiligheid minder zeker zal zijn dan in het verleden vanwege de toenemende veiligheidszorgen van Washington over de Pacific/China.

Defensie

De oorlog in Oekraïne laat zich nadrukkelijk gelden in de toegenomen steun om minimaal 2 procent van het Bruto Nationaal Product (BNP) te besteden aan defensie, ook na 2024 zoals besloten is op de NAVO-top in Vilnius van juli dit jaar. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 sprak alleen de SGP zich nadrukkelijk uit voor naleving van de

NAVO-eis binnen de toen geldende tijdslijm (2024).⁷ In 2023 onderschrijven tien politieke partijen deze doelstelling voor de periode na 2024, waarvan zeven de norm wettelijk willen verankeren (zie Box 2). Opmerkelijk is de wending van GL in de samenwerking met de PvdA; de combinatie onderschrijft nu ook het nakomen van de 2 procent norm. JA21 streeft naar 2,5 procent. De SGP geeft aan een wetsvoorstel te willen indienen over “financiële defensieverplichtingen” om de uitgaven op lange termijn te garanderen. Ook JA21 pleit voor een meerjarige investeringsfonds “met een looptijd van tenminste 10 jaar”. FvD wil het budget wel verhogen “ten behoeve van Nederland”, maar geeft geen percentage en verbindt dit bovendien met de stopzetting van militaire steun aan Oekraïne. PVV, SP en DENK zeggen niets over de hoogte van het defensiebudget, terwijl de PvdD als enige “geen verhoging” en “geen wettelijke 2%” wil.

Waarom moet het geld worden besteed?

Opvallend is dat meerdere partijen (VVD, BBB, CU, SGP, JA21) benadrukken dat Nederland aan alle door de NAVO gestelde capaciteiteneisen moet voldoen. Hierin klinkt de kritiek door dat Nederland – ondanks een substantieel

7 Zie: Dick Zandee en Noor Broeders, [Veiligheid en defensie in de verkiezingen](#), *Atlantisch Perspectief*, 2021. VVD, CDA, CU en FVD aanvaardden toen weliswaar de doelstelling van 2 procent BNP voor defensie, maar bonden zich niet aan een termijn waarop deze gerealiseerd diende te zijn.

Box 3: Kernwapens

- VVD: voortzetting Nederlandse kernwapentaak
- GL/PvdA: onderhandelingen leidend tot gefaseerde beëindiging rol van kernwapens
- PvdD, SP: stopzetting Nederlandse kernwapentaak
- PvdD, SP: Nederland ondertekent het VN-verdrag voor verbod van kernwapens
- PvdD, CU: kernwapenvrije wereld, via onderhandelingen
- CU: ondertekening VN-verdrag voor verbod op kernwapens in Europees verband
- SGP: geen eenzijdige afstoting kernwapens, wel internationale onderhandelingen

verhoogd defensiebudget – nog steeds niet voldoet aan de NATO targets, vooral wat betreft de landmacht.⁸ De VVD, BBB, SGP en JA21 roepen op tot de aanschaf van tanks en de heroprichting van tankbataljons.⁹ Een aantal partijen noemt specifiek de bescherming van onderzeese kabels als een belangrijke taak voor de krijgsmacht in multinationalaal verband (VVD, CDA, CU, JA21). De meest uitgebreide bestellijsten voor defensie-materieel treft men aan bij de BBB (naast tanks o.m. maritieme patrouillevliegtuigen¹⁰), SGP (meer F35 toestellen, meer transport- en gevechtshelikopters, maritieme patrouille-vliegtuigen, luchtverdediging tegen drones) en JA21 (uitbreiding marinevloot, luchtverdediging en transportvliegtuigen). VVD, PVV, FvD en JA21 pleiten voor versterking van de Koninklijke Marechaussee voor de binnenlandse beveiliging en versterking van de grensbewaking. Taakspecialisatie wordt genoemd door GL/PvdA (geen specificatie), D66 (afspraken in EU -en NAVO-verband), CU (cyber en counter-hybride capaciteiten), Volt (geen specificatie) en JA21 (prioriteit voor de marine bij West-Europese landen). PvdD wil geen uitbreiding van wapensystemen. Wat betreft de kernwapens spreekt alleen de VVD zich uit voor de voortzetting van de Nederlandse kernwapentaak, thans uitgevoerd met de F16 en in de toekomst met de F35 (*Dual-Capable*

Aircraft-DCA). Hoe verder links in het spectrum, des te meer overheersen de pleidooien voor een kernwapenvrije wereld (zie Box 3). Onder meer NSC, D66 en CDA zeggen niets over kernwapens in hun verkiezingsprogramma's.

Personeel en dienstplicht

De krijgsmacht kampt al vele jaren met personeelstekorten. Een herinvoering van de dienstplicht kan evenwel op weinig politieke steun rekenen. Net als bij de vorige landelijke verkiezingen is het CDA als enige partij voorstander van een stap-voor-stap invoering van de maatschappelijke dienstplicht waarbij jongeren kunnen kiezen tussen bijvoorbeeld de zorg of de krijgsmacht. De Christendemocraten vermelden de maatschappelijke dienstplicht onder prioriteit 1 in het verkiezingsprogramma (kopje: “Gemeenschapszin, waarden en normen vormen het fundament om recht te doen”). NSC pleit voor een maatschappelijk dienjaar, maar vermijdt de term ‘dienstplicht’. JA21 wil wel een onderzoek naar de toegevoegde waarde van herinvoering van de dienstplicht. Vier partijen (VVD, BBB, D66, CU) zijn geïnspireerd door het Zweedse model en willen alle jongeren via een enquête benaderen om een jaar te dienen bij de krijgsmacht. De BBB gebruikt de term ‘dienstrecht’. GL/PvdA streeft naar vergroting van “de mogelijkheden voor jonge mensen om kennis te maken met de krijgsmacht”, maar geeft niet aan hoe dit in de praktijk moet verlopen. Wat betreft de locaties van het militair personeel keert de BBB zich tegen de voorziene “megakazerne” van de landmacht bij Zeewolde. De BBB pleit ervoor de krijgsmacht (weer) meer te verspreiden over de regio's in Nederland. Ook CU staat op dit standpunt. Over de inlichtingendiensten lopen de meningen uiteen

8 Voor meer details, zie: Dick Zandee en Adája Stoitman, [Europese defensiecapaciteiten en de Nederlandse inspanning](#), *Clingendael Rapport*, 18 april 2023.

9 Nederland schafte in 2011 de laatste twee tankbataljons af. Sinds 2015 is een Nederlandse tankcompagnie met 18 Leopard-2 tanks (geleased van Duitsland) onderdeel van het Duitse 414e Tankbataljon.

10 In 2003 schafte Nederland deze capaciteit af.

Box 4: Inlichtingendiensten

- NSC: voldoende toerusten maar ook privacy waarborgen
- VVD: versterken slagkracht (vooral cybercapaciteiten)
- BBB: actiever worden, vooral wat betreft verweer tegen cyberaanvallen
- D66: adequate bevoegdheden, passende waarborgen en toezicht
- PvdD: strengere controle op de inlichtingendiensten
- CU: nieuwe inlichtingencommissie in Tweede Kamer en een parlementaire rapporteur
- Volt: herziening wet inlichtingendiensten met herziening toezicht
- JA21: fors investeren

(zie Box 4): meer doen (VVD, BBB, JA21) tot meer toezicht en controle (PvdD, CU, Volt) of beiden NSC, D66). BBB en D66 pleiten nadrukkelijk voor versterking van de inlichtingendiensten tegen de toenemende dreigingen vanuit het buitenland die de democratische rechtsstaat en maatschappelijke cohesie ondergraven.

Defensie-industrie

De blijvende behoefte van leveranties van wapensystemen en munitie aan de Oekraïense strijdkrachten heeft aangetoond dat opschaling van de Europese defensie-industrie een vereiste is. De politieke partijen besteden nagenoeg allemaal aandacht aan de defensie-industrie, maar met uiteenlopende invalshoeken en standpunten. VVD, BBB, FvD, SGP en JA21 pleiten vooral voor versterking van de nationale defensie-industrie. De SGP gaat daarin het verst met het standpunt dat voor de bouw van vier aan te schaffen onderzeeboten de keuze moet vallen op “bijvoorbeeld Zeeland” (waarmee bedoeld wordt: Damen Naval Shipbuilding in Vlissingen). De BBB heeft het over “bij Nederlandse scheepswerven neerleggen”. De BBB is de enige partij die zich uitspreekt voor eigen Nederlandse munitieproductie. GL/PvdA, D66, CDA en Volt benadrukken dat de defensie-industrie op Europees niveau versterkt moet worden, waarbij GL/PvdA wel “de overwinsten van de defensie-industrie” aan banden wil leggen. Wat betreft wapenexport wil de VVD aansluiten bij Europese bondgenoten (lees: exportrestricties versoepelen). De CU wil dit voor Nederland beperken tot leveranties aan bondgenoten. GL/PvdA pleit voor een toezichthoudende rol van de EU op de naleving van wapenexport-regels. D66 wil die taak neerleggen bij een

onafhankelijke Europese wapenexportautoriteit, die zelfs een doorslaggevende stem moet hebben wanneer de lidstaten het niet eens zijn over wapenleveranties. Tegelijkertijd pleit D66 – net als de PvdD – voor een aanscherping van de exportbepalingen.

Conclusies

- De oorlog in Oekraïne bepaalt in hoge mate de partijprogramma's waar het gaat over veiligheid en defensie. Voortzetting van militaire en andere steun aan Oekraïne onderschrijven alle partijen minus FvD en PVV. DENK en JA21 hebben geen standpunt hierover.
- Ondanks de erkenning van toegenomen instabiliteit en spanningen in de wereld staat in de meeste verkiezingsprogramma's het onderwerp veiligheid en defensie niet voorop.¹¹ Uitzondering zijn de VVD en Volt, zij het dat de VVD eerst migratie behandelt in het betreffende hoofdstuk en Volt veiligheid en defensie inkapselt in het pleidooi voor een verenigd Europa.
- De verweving van binnenlandse onveiligheid met buitenlandse oorzaken –

11 Dit sluit aan bij de hiërarchie binnen het dreigingsbeeld van de Nederlanders zoals blijkt uit een eerdere Clingendael Barometer. Zie: Monika Sie Dhian Ho, Mark Elchardus, Christopher Houtkamp en Teun van der Laan, [Tussen hoop en vrees – Bescherming van de gemeenschap en de de-globalisering in het jaar van de Rusland shock](#), Clingendael Barometer Alert, 30 december 2022. In de hiërarchie van dreigingen stond 'hoge inflatie' op nummer 1 en 'afhankelijkheid van buitenlands gas' op nummer 3. Angst om betrokken te raken bij een oorlog buiten NAVO-grondgebied (zoals in Oekraïne) stond op plaats 18 en de tekortkomingen van de NAVO op plaats 27.

nadrukkelijk uitgangspunt van de Rijksbrede Veiligheidsstrategie van 2022 – krijgt geen gehoor van de politieke partijen met uitzondering van de BBB. Deze partij pleit als enige voor versterking van een meer gecentraliseerde crisisaanpak via een (echte) Nationale Veiligheidsraad.

- Europese strategische autonomie betekent volgens de meeste partijen terugdringing van afhankelijkheid van energie, grondstoffen en technologie van landen als China en Rusland. Alleen Volt verbindt dit ook met de noodzaak van een volledig zelfstandige Europese krijgsmacht. Andere partijen – ook D66 – willen een sterke Europese pijler in de NAVO.
- Tien partijen onderschrijven de doelstelling om minimaal 2 procent BNP aan defensie te blijven uitgeven na 2024, inclusief GL/PvdA en de nieuwe partijen NSC en BBB. Dit staat in groot contrast tot de vorige verkiezingsprogramma's en hiermee bestaat een brede politieke basis voor versterking van de Nederlandse krijgsmacht. Zeven van deze tien partijen willen de twee procent norm zelfs wettelijk vastleggen.
- Volledige tegemoetkoming aan de NAVO-eisen voor de Nederlandse krijgsmacht heeft brede steun. Vier partijen willen weer tanks aanschaffen (afgeschaft in 2011): VVD, BBB, SGP en JA21. Drie partijen – BBB, SGP en JA21 – gaan zelfs verder dan de NAVO-eisen en stellen o.a. voor dat Nederland weer maritieme patrouillevliegtuigen aanschafft (afgeschaft in 2003).
- De VVD, PVV, FvD en JA21 pleiten nadrukkelijk voor versterking van de Koninklijke Mareschaussee voor de nationale beveiliging en grensbewaking.
- Kernwapens zijn geen belangrijk thema in de verkiezingsprogramma's. Alleen de VVD spreekt zich uit voor de voortzetting van de Nederlandse kernwapentaak met de F35. Hoe verder naar links in het politieke spectrum, des te meer pleidooien zijn te vernemen voor het streven naar een kernwapenvrije wereld en Nederlandse

toetreding tot het VN-verdrag voor verbod op kernwapens.

- Evenals bij de vorige verkiezingen is er geen steun voor herinvoering van de dienstplicht – behalve bij het CDA dat opnieuw pleit voor de maatschappelijke dienstplicht met een keuze uit dienen in de zorg, de krijgsmacht of in andere maatschappelijke organisaties. NSC wil een maatschappelijk dienjaar. Vier partijen zijn voorstander van invoering van 'het Zweedse model' – een oproep voor een dienjaar in de krijgsmacht, maar geen verplichting. GL/PvdA lijkt dit ook te kunnen onderschrijven.

Veiligheid en defensie worden als 'belangrijk' gezien, wat vooral blijkt uit brede partijpolitieke steun voor voortzetting van de hulp aan Oekraïne, voor handhaving van de 2 procent BNP-norm voor het defensiebudget en voor versterking van de krijgsmacht ten behoeve van een groter Europees aandeel in de NAVO-verdediging. Veiligheid en defensie zullen hoogstwaarschijnlijk dan ook geen 'breekpunt' zijn bij coalitiebesprekingen na de verkiezingen.

Toch staat veiligheid en defensie in nagenoeg alle verkiezingsprogramma's niet bovenaan – in schril contrast tot de woelige en onzekere wereld waarin Nederland zich bevindt. Ook hebben de politieke partijen – met uitzondering van de BBB – geen of te weinig aandacht voor de invloed van externe ontwikkelingen op de veiligheid in Nederland en de daarmee verbonden noodzaak van een geïntegreerde aanpak van veiligheid.

De afwijkende opvattingen komen van de populistische partijen, die zich vooral afkeren van Europese samenwerking en voortzetting van de wapenleveranties aan Oekraïne. Opvallend is dat JA21 op het punt van veiligheid en defensie nadrukkelijk aansluiting heeft bij het brede midden van het politieke spectrum.

Dick Zandee leidt het Programma Veiligheid en Defensie van het Instituut Clingendael.

Over Instituut Clingendael

Het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael' is een toonaangevende denktank en academie op het gebied van internationale betrekkingen. Met onze analyses, trainingen en publieke debat willen we overheden, bedrijfsleven, ngo's en de samenleving in bredere zin inspireren en equiperen, om zo een bijdrage te leveren aan een veilige, duurzame en rechtvaardige wereld.

www.clingendael.org
info@clingendael.org
+31 70 324 53 84

 @clingendaelorg
 The Clingendael Institute
 The Clingendael Institute
 clingendael_institute
 Clingendael Institute
 Newsletter

Over de auteur

Dick Zandee leidt het Programma Veiligheid & Defensie op het Instituut Clingendael. Zijn onderzoek richt zich op Europese veiligheid en defensie, de EU en de NAVO, de krijgsmacht, ontwikkeling van militaire capaciteiten, de defensie-industrie en andere veiligheidsonderwerpen.